

Mazowieckie Drogi św. Jakuba – próby odtworzenia i propozycje przebiegu

Mazowszanie pielgrzymowali do Santiago de Compostela od wielu wieków. W archiwach katedry w Santiago oraz w dokumentach podróźnych, wydawanych przez władców krain leżących na drodze do Santiago, imiona obywateli Mazowsza występują od XIV wieku. Na mapie Dróg św. Jakuba w Polsce uderza brak szlaków w centrum kraju. Lokalny patriotyzm zachęcił nas, by zmienić ten stan rzeczy. Jednak odtworzenie dróg, jakimi pielgrzymi zdążali z Mazowsza do Composteli, nie jest sprawą prostą. Jak stwierdzili w swoich artykułach Andrzej Wyrwa¹ i Henryk Samsonowicz², źródła pisane na ten temat są nieliczne i stosunkowo późne (praktycznie od końca XIV w.). Kult św. Jakuba w centrum kraju nie był bardzo rozpowszechniony, o czym świadczy mała częstotliwość występowania kościołów i parafii pod tym wezwaniem, jak również mała popularność tego imienia (8% w Warszawie w XV w, wobec 31% Janów i 16% Mikołajów). Polska leżała na krańcu ówczesnego chrześcijańskiego (zachodniego) świata, Mazowsze zaś na krańcu ówczesnej Polski, granicząc z ludem pogańskim. Wymienione w *Intinerarium de Brugis* drogi ze wschodu Europy do Santiago de Compostela również omijają Mazowsze (Królewiec–Gdańsk–Łębork–Słupsk–Koszalin–Lubeka oraz Królewiec–Braniewo–Malbork–Stargard Gdański–Drawsko Pomorskie–Gorzów Wielko-

¹ A. M. Wyrwa, *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do grobu św. Jakuba Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 27–44.

² H. Samsonowicz, *Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce*, [w:] R. Knapieński, *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 125–129.

polski)³. Podsumowując, po wstępnym rozeznaniu wezwań kościołów, średniowiecznych traktów i dostępnych nam w danej chwili źródeł, nie mieliśmy jasnego i bezspornego dowodu na konkretną drogę, jaką mogli w średniowieczu przemierzać ci, którzy podjęli daleką i niebezpieczną podróż na kraniec świata.

Punktem oparcia był dla nas artykuł Małgorzaty Wilskiej⁴ wymieniający najwcześniejszych zanotowanych w Hiszpanii pielgrzymów z Mazowsza. Byli to Jan Pilik z Sierpca i Paweł z Radzanowa. Obaj otrzymali w 1380 r. glejty królewskie, umożliwiające bezpieczny przejazd przez Aragonię⁵. Księstwo Mazowieckie miało wówczas dość silne związki z państwem krzyżackim, m.in. wysyłano tam synów na nauki i turnieje. Jan Pilik po powrocie z Hiszpanii często wyjeżdżał w służbie księcia mazowieckiego, także do Malborka.

Ustalenia powyższe pozwoliły nam na wytyczenie drogi z Warszawy w kierunku Płocka (wariant północny). Być może owi pielgrzymi dotarli do któregoś z zamków krzyżackich i w dalszą drogę wyruszyli już w międzynarodowym, rycerskim towarzystwie. Ze względów praktycznych skierowaliśmy jednak szlak we Włocławku na zachód, do Mogilna i Gniezna, mając po drodze dawny szpital cysterski (Szpetal Dolny, dziś dzielnica Włocławka) i kościół św. Jakuba w Siniarzewie, również w XIII wieku należącym do cystersów, którzy szczególnie propagowali kult św. Jakuba Starszego Apostoła.

Intrygujące jest „zageszczenie” średniowiecznych parafii i kościołów pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła Starszego w okolicach rodzinnych obu pielgrzymów. Na 7 parafii na terenie dzisiejszej diecezji płockiej aż 4 są położone w bliskiej odległości od Sierpca i Radzanowa. Słupia – ok. 30 km od Radzanowa, parafia erygowana w 1379 r., Koziobrody – ok. 20 km od Radzanowa, parafia erygowana w 1373 r., Unieck – 12 km od Radzanowa, pierwsza wzmianka z 1385 r., Płock–Imielnica, pierwsza wzmianka z 1323 r. W tym czasie, na omawianym terenie św. Jakub cieszył się wyjąt-

³ W. Mruk, *Itinerarium de Brugis i opisane w nim szlaki przebiegające przez Polskę*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce...*, dz. cyt., s. 47–52; J. Leleweł ustalił czas powstania tego tekstu na lata 1360–1388.

⁴ M. Wilska, *Pielgrzymim szlakiem z Mazowsza do Composteli*, [w:] H. Manikowska, H. Zaremska (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 165–169.

⁵ W dokumencie królewskim nazwano ich pielgrzymami węgierskimi, nie świadczy to jednak, że przybyli z Węgier. W roku 1380 królem Polski i Węgier był Ludwik, zwany w Polsce Węgierskim. Część ziemi płockiej należała wówczas już do królestwa, pozostali książęta mazowieccy byli lennikami króla Polski. Jan i Paweł byli więc poddanymi króla Polski i Węgier jednocześnie.

kowym uznaniem. W przyszłości można by dołączyć do Drogi Mazowieckiej szlak dobiegający z Radzanowa przez Unieck, Koziebrody, Słupię (z wariantem Sierpc–Słupia) do Płocka.

Trzeba w tym miejscu stwierdzić, że należałoby jeszcze przejrzeć zachowane w Hiszpanii szpitalne spisy pielgrzymów. Pozwoli to wydobyć z zapomnienia osoby z warstw niższych, które z pewnością nie ubiegały się o glejt królewski.

Wcześniejszym śladem pobytu (powrotu?) pielgrzyma na Mazowszu jest znalezisko z cmentarzyska w Grzepsku koło Mławy, datowane na XI–XII w. Są to fragmenty kostura pielgrzymiego i srebrna blaszka, plakietka z wyobrażeniem trzech postaci. Oba przedmioty są unikatowe na ziemiach polskich. Podobnie zwieńczone i podobnej wysokości kije pielgrzymie są przedstawione jedynie na ornamentach legitymacji z Wrocławia i na znakach pielgrzymich z Magdeburga. Natomiast plakietka przypomina przedstawienia na klamrach, pochodzących z terenów Szwajcarii, Francji i Niemiec⁶. Są to oczywiście tylko poszlaki, ale czyżby ów tajemniczy pielgrzym, pochowany w Grzepsku, rzeczywiście przybył na Mazowsze od grobu św. Jakuba i przyczynił się do rozpowszechnienia tu informacji o Composteli?

Niezależnie od tego, co uda się ustalić na podstawie analizy nowych źródeł i ewentualnie nowych odkryć, proponowana przez nas – jako fragment większego szlaku prowadzącego do Santiago de Compostela – droga z Warszawy do Płocka była z całą pewnością przemierzana przez Mazowszan w różnorodnych celach: religijnych, kupieckich i militarnych. Napotyamy też na niej wiele interesujących śladów przeszłości, wytworzonych przez ludzi i przyrodę.

Drugi wariant drogi, południowy, być może bardziej prawdopodobny w czasach późniejszych, biegnie z Warszawy na zachód. Za Skierniewicami może być kontynuowany w kierunku Piotrkowa Trybunalskiego lub Główna i Gniezna.

Droga północna

Proponujemy rozpocząć nasz pielgrzymi szlak od Bazyliki Archikatedralnej pw. Męczeństwa św. Jana Chrzciciela na Starym Mieście w **Warszawie**, jako że właśnie w tej świątyni rozpoczyna się historia miasta. Pierwsza bowiem wzmianka o Warszawie pojawiła się w dokumencie z 1339 r. dotyczącym toczącego się tutaj procesu przed sądem legackim,

⁶ B. Zawadzka-Antosik, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obudowie kamiennej w Grzepsku, pow. Mława*, „Wiadomości Archeologiczne”, 38, z. 3–4, s. 461–492.

przed który król Kazimierz Wielki pozwał Krzyżaków dla rozstrzygnięcia sporu o Pomorze i Kujawy⁷. Dalej pójdziemy Starym i Nowym Miastem na Żoliborz do kościoła pw. św. Stanisława Kostki, na terenie którego znajduje się grób błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki. Uważamy bowiem, że warto łączyć idee, które przyświecały świętym minionych epok, ze współczesnymi wzorcami świętości. Kolejny odcinek trasy poprowadzi pielgrzymia przez las bielański, który jest najdalej na południe wysuniętym reliktem Puszczy Mazowieckiej i obecnie posiada status rezerwatu krajobrazowego. Przy okazji warto odwiedzić XVII-wieczny, barokowy kościół na terenie dawnej pustelni kamedułów, z zachowanymi eremami mnichów. Dalszy odcinek trasy biegnie lasem młocińskim do nowego mostu Północnego, którym przedostaniemy się do **Tarchomina** położonego na prawym brzegu Wisły. Wioska ta, obecnie w granicach Warszawy, była przez kilka stuleci miejscem przeprawy przez rzekę. Nieznana jest data założenia tutejszej parafii, być może miało to miejsce w XIII w., gdyż w 1223 r. w posiadanie Tarchomina wszedł biskup Chrystian, który otrzymał go w celach misyjnych od rycerza Krystyna „de Chrosna”. Obecny kościół gotycki pw. św. Jakuba Starszego Apostoła powstał w końcu XV w. z fundacji Jakuba Gołyńskiego – wojewody mazowieckiego i jego syna Mikołaja – proboszcza Tarchomina. Dla zabezpieczenia przed powodzią usytuowano go na niewielkim, sztucznie usypanym wzgórku. Jest to świątynia jednonawowa z węższym i niższym prezbiterium, skierowana na południowy wschód, zbudowana z cegły w stylu gotyku nadwiślańskiego. Zniszczona i ograbiona w czasie potopu szwedzkiego, została odbudowana w 1720 r. przez rodzinę Ossolińskich⁸. Obok kościoła znajduje się klasycystyczny pałac Ossolińskich, obecnie siedziba Wyższego Seminarium Duchownego. Stąd kierujemy się do wału przeciwpowodziowego, którym dojdziemy do **Nowego Dworu Mazowieckiego**, mijając po drodze rezerwat wiślany Ławice Kiełpińskie, gdzie można zobaczyć zachowane ostoje łęgowe rzadkich i ginących gatunków ptaków oraz zachowane naturalne koryto rzeki z charakterystycznymi dla niej wyspami, łachami i zróżnicowaną rzeźbą⁹. Nowy Dwór Mazowiecki, wzmiankowany w przekazach historycznych już w 1355 r., był ważnym ośrodkiem handlu solą i zbożem. Nie wchodząc do miasta kierujemy się do **Twierdzy Modlin**. Początkowo była to cytadela bastionowa Napoleo-

⁷ J. Karwasińska, *Proces polsko-krzyżacki w Warszawie przed sześciuset laty (1339)*, Warszawa 1946, s. 6.

⁸ <http://www.sw-jakub.wpraga.opoka.org.pl>

⁹ D. Antkowiak, *Obiekty i ciekawostki przyrodnicze – szlaki chopinowskie*, [w:] „Barbakan”, 2008, nr 41, s. 25–29.

na I wybudowana w latach 1806–1812, rozbudowana w XIX w. przez Rosjan, osławiona obroną we wrześniu 1939 r. pod dowództwem Wiktora Thomme¹⁰. Proponujemy przeprowadzić przez twierdzę wariant szlaku. Dalej idziemy skarpą wiślaną, która w okolicach **Zakrocymia** charakteryzuje się dużymi walorami krajobrazowymi. Pocięta spadającymi ku rzece wąwozami, parowami i jarami, wyżłobionymi przed tysiącami lat przez lodowiec, stanowi atrakcję turystyczną i w niektórych miejscach została uznana przez wojewódzkiego konserwatora za zabytek przyrody. W XI w. na terenie dzisiejszego Zakrocymia mieścił się gród obronny, a w XIV–XV w. znajdowała się tu rezydencja książąt mazowieckich. Pozostałością z tego okresu jest Góra Zamkowa i późnogotycki kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. (dawna kaplica zamkowa), przebudowany w XVII w. Po upadku Warszawy podczas powstania listopadowego Zakroczym był siedzibą polskiego rządu narodowego. W czasie powstania warszawskiego 1944 r. Niemcy urządzili tu obóz przejściowy dla ludności cywilnej¹¹. Dalej na naszej trasie znajduje się **Czerwińsk nad Wisłą**. Tutaj w 1410 r. wojska Władysława Jagiełły udające się na bitwę z Krzyżakami pod Grunwald przepłynęły się po moście łyżwowym przez Wisłę. Godnym obejrzenia jest zespół klasztorny opactwa kanoników regularnych z pocz. XII w. z kościołem romańskim, w którym znajdują się oryginalne freski romańskie i gotyckie (kaplica Ukrzyżowania)¹². Następnie dochodzimy do **Wyszogrodu** nad Wisłą, gdzie już w XI w. istniał gród obronny, na miejscu którego Konrad I Mazowiecki w XIII w. wznosił zamek książęcy. Z zabytków warto wymienić: gotycki kościół pw. Matki Bożej Anielskiej z 1408 r., późnobarokowy kościół pw. Św. Trójcy z końca XVIII w., dawny zespół klasztorny franciszkanów oraz dwa wczesnośredniowieczne grodziska na krawędzi Wisły¹³. W dalszej drodze możemy wykorzystać znakowany niebieski szlak turystyczny. Rozpoczyna się on w **Zakrzewie** przy drewnianym kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła z poł. XVI w. (parafia z XII w.) i prowadzi przez ok. 30 km do **Płocka**. Po drodze mijamy **Kępę Polską** z XVIII-wiecznym kościołem pw. św. Klemensa (filia parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła), **Miszewo Murowane** z gotyckim kościołem z lat 1441–1446 na planie ośmioboku z krzyżowo-gwiazdzystym sklepieniem oraz późnobarokowym i rokokowym wnętrzem, a także kilka rezerwatów przyrody

¹⁰ R. H. Bochenek, *Twierdza Modlin*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2003, s. 516.

¹¹ L. Hertz, *Mazowsze*, Warszawa 1983, s. 24.

¹² K. Dębski, *Bazylika Czerwińska. Przewodnik*, Towarzystwo Naukowe Płockie Oddział w Wyszogrodzie, 1988, s. 57.

¹³ L. Herz, *Mazowsze*, dz. cyt., s. 28.

na Wiśle: Wyspy Zakrzewskie, Wyspy Białobrzeskie, Ławice Troszyńskie i Kępę Wykowską¹⁴. Do Płocka wchodzimy od strony osiedla **Imielnica**, gdzie już na przełomie XII/XIII w. istniała parafia i drewniany kościół pw. św. Jakuba Apostoła. Obecna świątynia pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa pochodzi z lat 1927–1935¹⁵. Wychodząc z miasta przechodzimy przez Park Krajobrazowy z rezerwatem „Brwilno” i po kilkunastu kilometrach dochodzimy do granicy województwa mazowieckiego, skąd kierujemy się do **Dobrzynia nad Wisłą** położonego już w województwie kujawsko-pomorskim. W XI w. istniał tu gród kasztelański. Możemy obejrzeć ruiny kościoła z XIII wieku, zniszczonego w czasie potopu szwedzkiego, kościół pofranciszkański pw. Wniebowzięcia NMP z XIV w. i klasztor z końca XVIII w. oraz relikty grodziska na Górze Zamkowej¹⁶. Szlak prowadzi nas do **Włocławka**, którego dzielnicą Szpetal Dolny, niegdyś samodzielna miejscowość, wzięła swoją nazwę od cysterskiego hospicjum dla podróżnych, zbudowanego z powodu istniejącej w tym miejscu we wczesnym średniowieczu przeprawy przez Wisłę. Tama na Wiśle nieopodal miasta była miejscem męczeńskiej śmierci błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki¹⁷.

Dalszą część drogi prowadzącą przez województwo kujawsko-pomorskie przedstawiamy jedynie w zarysie, gdyż wymaga ono dopracowania ze strony osób znających ten teren. Szlak można by poprowadzić z Włocławka – Szpetal Dolny przez **Siniarzewo**, gdzie już w 1332 r. erygowano parafię pw. św. Jakuba Apostoła. Pierwszy kościół drewniany, również pw. św. Jakuba Apostoła był wielokrotnie burzony i odbudowywany, po raz ostatni w 1676 r. Obecną świątynię konsekrowano w 1921 r. i nadano jej wezwanie Matki Bożej Częstochowskiej i św. Jakuba Apostoła¹⁸. Dalej proponujemy poprowadzić trasę przez **Kruszwicę, Mogilno do Gniezna** (Droga Św. Jakuba Szlak Piastowski).

Droga południowa (*alternatywna*)

Idea poprowadzenia tej drogi zrodziła się po przeanalizowaniu tras trzech warszawskich pielgrzymek, pokrywających się z układem miejscowości występujących na starych szlakach handlowych i – niestety

¹⁴ L. Hertz, *Mazowsze*, dz. cyt., s. 292.

¹⁵ <http://www.diecezja.plock.indeks.php?show=parafia&dekanat>

¹⁶ http://pl.wikipedia.org/wiki/Dobrzy%C5%84_nad_Wis%C5%82%C4%85

¹⁷ Sygnalizujemy w tym miejscu możliwość poprowadzenia z Warszawy do Włocławka szlaku bł. księdza Jerzego, częściowo wykorzystującego szlak Jakubowy.

¹⁸ http://jakubsiniarzewo.pl/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=5&Itemid=34

nielicznych – kościołów św. Jakuba Apostoła. Z Warszawy wyrusza Pielgrzymka Niepełnosprawnych i pierwszy jej etap kończy się w Rokitnie z kościołem św. Jakuba, będącym w tym miejscu od XII w. Pielgrzymka ta dochodzi do Błonia, gdzie znajduje się kościół Św. Trójcy, fundacji Księcia Janusza Mazowieckiego z 1288 r. Od kilkunastu lat z Błonia wychodzi Warszawska Pielgrzymka Nocna do Niepokalanowa. Przed Niepokalanowem wchodzimy na trasę Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Metropolitalnej. Zgodnie ze starą tradycją pielgrzymi do Santiago kierowali się szlakami sanktuariów, w tym również maryjnych. Na proponowanej trasie nie brakuje sanktuariów (w nich wiele wizerunków jest koronowane papieskimi koronami): Szymanów (Matka Boża Jazłowiecka), Guzów, Miedniewice (Świętej Rodziny), Skierniewice, Stara Rawa, Krzemienica (kościół św. Jakuba, jeden z najstarszych na Mazowszu), Inowłódz (kościół św. Idziego z XII w.), Tomaszów Mazowiecki.

Poniżej bardziej szczegółowo przedstawiono ważniejsze kościoły.

Rokitno. W 1333 r. poświęcone są dwa kościoły: pw. św. Wojciecha w Rokitnie Dolnym i św. Jakuba w Rokitnie Górnym. Budowę obecnego kościoła pw. św. Jakuba i Wniebowzięcia NMP rozpoczęto w roku 1693 lub 1701 wg projektu Tomasza Bellotiego. Ukończono go w latach 1883–86. Zrujnowany w czasie działań wojennych w 1914 r. W kościele odbiera cześć umieszczony w ołtarzu głównym XVI-wieczny obraz Matki Bożej Wspomożycielki Prymasów, koronowany papieskimi koronami w 2005 r. Prymas Józef Glemp ustanowił tu w roku 2004 sanktuarium maryjne archidiecezji warszawskiej. W ołtarzu bocznym w prawym transepcie obraz przedstawiający Chwałę św. Jakuba z 3 ćwierci XVIII w. malowany prawdopodobnie przez Szymona Stachewicza¹⁹.

Błonie. Miejscowość wzmiankowana w XI w. Miasto założone na prawie chełmińskim przez księcia mazowieckiego Janusza I w 1380 r. W XV w. stolica powiatu w ziemi warszawskiej i siedziba starostwa. Zniszczone w czasie wojen szwedzkich, należało kolejno do Szymona Dzierżbickiego, księcia Józefa Poniatowskiego, rodziny Potockich oraz Walewskich. Parafia poświęcona w XII w., kościół pierwszy poświęcony w 1257 r. Obecny kościół pw. Św. Trójcy fundowany w 1288 r. przez Konrada II księcia mazowieckiego dla kanoników regularnych z Czerwińska. W kaplicy bocznej obraz Matki Bożej Błońskiej z XVII w. W rynku ratusz

¹⁹ I. Galicka i H. Sygietyńska, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. X, *Woj. Warszawskie, powiat pruszkowski*, Warszawa 1970, s. 30–33; *Kościoty Archidiecezji Warszawskiej. Dekanaty pozawarszawskie*, t. I, s. 38–43.

z 1842–43, zbudowany być może wg projektu Henryka Marconiego, klasykistyczny. Spalony w 1914 r. i odbudowany w 1923 r.²⁰

Kaski. Parafia erygowana w 1406 r. Kolejne trzy kościoły drewniane były palone w czasie wojen. Obecny kościół pw. św. św. Piotra i Pawła z 1945–51²¹.

Niepokalanów. Kościół i klasztor franciszkanów założony przez św. Maksymiliana Kolbego w 1927 r. Bazylikę na planie krzyża łacińskiego wybudowano po II wojnie światowej. Wiele prac murarskich i kamieniarskich wykonali zakonnicy²².

Szymanów. Wieś wzmiankowana w XVI w. z pałacem wzniesionym przez Konstantego Wojciechowskiego dla Konstantego Lubomirskiego w latach 1898–1902. Od 1907 r. pałac należy do sióstr niepokalanek, które tutaj właśnie znalazły schronienie po ucieczce z Jazłowca po zakończeniu II wojny światowej. W kaplicy klasztornej figura Maryi, uznana za cudowną i koronowana papieskimi koronami w 1939 r. Figurę wykonał w Rzymie na prośbę założycielki niepokalanek Marceliny Darowskiej znany rzeźbiarz polski Oskar Sosnowski. Posąg pobłogosławił wracający z niewoli abp Zygmunt Szczęsny Feliński. Po zwycięstwie pod Jazłowcem w 1919 r. 14 Pułk przyjął nazwę Ułanów Jazłowieckich i obrał sobie Maryję w tym posągu za patronkę, o czym przypominają złożone lance i wota w postaci odznaczeń bojowych²³.

Guzów. Wieś wzmiankowana w XVI w., własność najpierw rodziny Łubieńskich, którzy pobudowali tu pierwszą w Królestwie Polskim cukiernię, a potem rodziny Sobańskich. W 1862 r. pałac przebudowano w stylu XVII-wiecznych zamków francuskich i dobudowano kaplicę, która obecnie jest kościołem filialnym parafii w Starych Wiskitkach²⁴.

Miedniewice. Miejscowość wzmiankowana w 1359 r. Znajduje się tu świątynia barokowa pw. Nawiedzenia NMP i św. Józefa (z 1681 r.), obok barokowy klasztor (z 1686 r.) z podcieniami dla pielgrzymów, niegdyś należący do ojców franciszkanów-reformatów. Zostały one ufundowane przez Mikołaja Wiktoryna Gruzińskiego – starostę guzowskiego i jego żonę Lukrecję Katarzynę z Radziwiłłów na miejscu stodoły, w której Jakub Trojańczyk zawiesił obraz Św. Rodziny, będący kopią cudownego

²⁰ Tamże, s. 2–8.

²¹ I. Galicka i H. Sygietyńska, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. X, *Woj. Warszawskie, powiat grodzisko-mazowiecki*, Warszawa 1967, s. 12–13.

²² R. Kieryłowicz, *Sanktuaria i kościoły na szlaku Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Metropolitalnej*, Warszawa 1995, s. 33–36.

²³ *Z dawna Polski Tyś królową*, Siostry Niepokalanki, Szymanów 1999, s. 222–226.

²⁴ R. Kieryłowicz, *Sanktuaria i kościoły na szlaku...*, dz. cyt., s. 39; *Z dawna Polski Tyś królową*, dz. cyt., s. 38.

obrazu ze Studziannej. Otoczony kultem jako cudowny, obraz ten został koronowany w 1767 r. W 1966 r. prymas Stefan Wyszyński osadził tu franciszkanów, zaś ci w 1986 r. po gruntownym remoncie ofiarowali klasztor siostrom klaryskom jako wotum wdzięczności za kanonizację św. Maksymiliana²⁵.

Puszcza Mariańska. Kolebka Zgromadzenia Księży Marianów, założonego w Polsce w XVII w. przez O. Stanisława od Jezusa Maryi Papczyńskiego, który na terenie ówczesnej Puszczy Korabiewskiej zbudował pustelnię dla kilku zakonników. W miarę rozrastania się zgromadzenia pustelnia była rozbudowywana i przyjęła formę założenia klasztorno-kościelnego, obok którego powstała wioska o nazwie Puszcza Korabiewska, zmienionej na pocz. XX w. na Puszcza Mariańska²⁶.

Skjerniewice. Wieś wzmiankowana w XIV w., prawa miejsce uzyskała w XV w. Miejsce zjazdów szlacheckich, pobytu monarchów i siedziba prymasa. Pałac arcybiskupów gnieźnieńskich z XVII w.²⁷

Stara Rawa. Obecny drewniany kościół pw. św. św. Szymona i Tadeusza pochodzi z 1731 r. i wzniesiony jest na miejscu dawniejszego z XII w. W ołtarzu głównym obraz Matki Bożej z aniołami z XIX w. W kruchcie dwie kropielnice prawdopodobnie ze starego kościoła²⁸.

Krzemienica. Kościół pw. św. Jakuba, murowany, zbudowany w 1498 r. w stylu późnogotyckim, na miejscu wcześniejszego kościoła drewnianego. Tradycja mówi o powiązaniu starszego kościoła z kaplicą misyjną śś. Cyryla i Metodego. Fundatorami kościoła murowanego byli Franciszek i Wawrzyniec Lipscy. W późniejszych latach świątynia była kilkakrotnie przebudowywana. Wyposażenie kościoła renesansowe i barokowe, na zwornikach sklepienia herby fundatorów Łada i Ciołek²⁹.

Inowłódz. Kościół pod wezwaniem św. Idziego wzniesiony w 1086 r. w stylu romańskim, ufundowany przez księcia Władysława Hermana, jako wotum za urodzenie Bolesława Krzywoustego. Rekonstrukcja w latach 1936–38 pod kierunkiem Wilhelma Henneberga. Zbudowany z ciosu piaskowcowego o spoiwie żelazistym. Budowla jednonawowa z półokrągłą absydą od wschodu i okrągłą wieżą od zachodu. Kruchta sklepiona krzyżowo, nad nią chór wsparty na słupie i dwóch filarach przyściennych. Chór od-

²⁵ I. Galicka i H. Sygietyńska, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, dz. cyt., s. 15–22; *Z dawna Polski Tyś królową*, dz. cyt., s. 94–96; R. Kieryłowicz, *Sanktuaria i kościoły na szlaku...*, dz. cyt., s. 40–44; W. Zalewski, *Sanktuaria Polskie*, Warszawa 1988, s. 442.

²⁶ R. Kieryłowicz, *Sanktuaria...*, dz. cyt., s. 49–50.

²⁷ W. Zalewski, *Sanktuaria Polskie*, dz. cyt., s. 448.

²⁸ R. Kieryłowicz, *Sanktuaria i kościoły na szlaku...*, dz. cyt., s. 53–54; W. Zalewski, *Sanktuaria Polskie*, dz. cyt., s. 448.

²⁹ R. Kieryłowicz, *Sanktuaria i kościoły na szlaku...*, dz. cyt., s. 61–63.

dzielony kolumnkami o kapitelach kostkowych, zdobionych ornamentami plecionkowymi i roślinnymi. Półokrągłe okna są dzielone kolumnkami³⁰.

Trasę można by kontynuować ze **Skarniewic** na zachód szlakiem kościołów pw. św. Jakuba Apostoła przez **Głowno** (pierwszy kościół z 1425 r., obecny według proj. Wiesława Lisowskiego powstał w 1924 r.)³¹, **Leżnicę Wielką** (XVIII-wieczny drewniany kościół zbudowany w miejsce starego z XIV w.), **Wielenin** (pierwsza wzmianka o miejscowości z 1290 r.; parafia i kościół kilkakrotnie niszczone, m.in. przez Krzyżaków, obecny murowany powstał w miejsce drewnianego w 1926 r.)³², **Wrząca Wielką** (parafia ufundowana w 1433 r.), **Rzgów** (parafia założona zapewne w XIII w. przez opactwo cystersów; obecny kościół z połowy XVI w.)³³, dalej przez **Sokolniki** do **Niechanowa** (parafia i kościół z przełomu XIII/XIV w., obecna świątynia drewniana na fundamentach starej sprzed 1532 r.) i **Gniezna** na istniejącym już Szlaku św. Jakuba. Inna wersja tej trasy mogłaby prowadzić z **Inowłodzia** do **Piotrkowa Trybunalskiego** i dalej w kierunku projektowanego szlaku z **Dąbrowy Zielonej** przez **Częstochowę** do **Góry Św. Anny**.

Do prac nad wytyczeniem szlaku mazowieckiego wybraliśmy wariant północny, z uwagi na łatwość dotarcia od granic ziemi mazowieckiej do istniejącego już szlaku św. Jakuba – Drogi Polskiej, co gwarantuje, że w razie braku chętnych do pracy na tamtym terenie, jesteśmy w stanie sami go dalej poprowadzić. Dodatkowym atutem tej trasy jest fakt, że w znacznej części (Tarchomin–Płock) przebiega ona przez teren objęty programem „Sieć Natura 2000 – Dolina Środkowej Wisły”, co może być pomocne w uzyskaniu dotacji z Unii Europejskiej na utrzymanie szlaku. Wyrażamy głęboką nadzieję na pozyskanie sojuszników i współpracowników w wytyczeniu Mazowieckiej Drogi św. Jakuba i szybki postęp prac, ponieważ, jak pisał Sebastian Klonowic:

*„Polak z przyrodzenia
ma ustawiczną chciwość do pielgrzymowania.
Kiedy już przewie pewny gościniec do Rzymu,
nie zatrzyma go doma ni lato, ni zima”³⁴.*

I oby tak pozostało.

³⁰ Tamże, s. 65–66.

³¹ http://pl.wikipedia.org/wiki/Parafia_%C5%9Bw._Jakuba_Aposto%C5%82a_w_G%C5%82ownie

³² <http://uniejew.pl/index.php?id=77>

³³ www.gminarzgow.pl/new/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=168; www.faramogilno.pl/pwjakuba.htm.

³⁴ Cyt. za: E. Potkowski, *Ślady kultu św. Jakuba w piśmiennictwie: przykład wczesnych druków w Polsce*, [w:] R. Knapiński, *Kult św. Jakuba Większego*, dz. cyt., s. 235.

Ways of St. James in the Mazowiecki region – recreation attempts and route proposals

Summary

Historical sources do not refer to pilgrimages from the Mazowsze region of Poland to Santiago de Compostela until the 14th century. Research and verification of the roads of St Jacob in the Mazowsze region proved difficult especially as not many sources are available, and the cult of St Jacobs is not well developed in this region.

A source from 1380 refers to pilgrims from Mazowsze originating from Sierpc (Jan Pilik) and Radzanów (Paweł). In their ancestral regions, a number of parishes and churches were established in the 14th Century under the patronage of St Jacob (Słupia, Koziebrody, Unieck, Imielnica – currently a suburb of Płock). The above facts allow us to explore the concept of a 'Northern Route', from Warsaw, via Tarchomin (this is now a suburb of Warsaw) where there is a parish existing from the 13th century and a church under the patronage of St Jacob.

This proposed route then passes through Zakroczym, Czerwińsk by the Vistula (the site of preserved romanesque remains), Wyszogród and Płock (the Imielnica district of this city contains a medieval church of St Jacob). After leaving the boundaries of the current Mazowsze region, this route then passes through a suburb of Włocławek called Szpetal Dolny (the name originates from a medieval Cistercian hospital), Włocławek, Siniarzewo (which contains a 14th century church of St Jacob), Kruszwica, Mogilno and on to Gniezno. At this point, the route joins the already existing 'Polish Road' and the Piastowski route.

In the future, it may be possible to add to the Mazovian Road a path to Radzanów via Unieck, Koziebrody and Słupia (and a Sierpc – Słupia variant) to Płock. The concept of an alternative 'southern' road arose on the basis of existing pilgrimage routes from Warsaw to the Marian shrines in Niepokalanów and Częstochowa. Important points on this route include Rokitno (14th century church of St Jacob), Błonie, Kaski, Niepokalanów, Szymanów, Guzów, Miedniewice, Puszcza Mariańska, Skierniewice. After this course, there are two possible variants for the onward journey. The first is through Stara Rawa, Krzemienica (church of St Jacob), Inowódz, Piotrków Trybunalski and onwards by the planned route to Dąbrowa Zielona, via Częstochowa to the Mount of St Anna (Góra św. Anny). The second option passes through Głowno, Leźnica Wielka, Wielenin, Wrząca Wielka, Rzgów, Sokolniki to Gniezno. We have taken on the task of specifying the Northern Route, taking into account sources available regarding pilgrimages in these regions, the presence of St Jacob churches, the natural beauty of these regions (including the 'Natura 2000' region – the Central Vistula Valley) as well as practical considerations – the proximity to the already existing Polish Road.

Las rutas jacobeanas de Mazovia – pruebas de reconstrucción y nuevas rutas propuestas

Resumen

Las fuentes mencionan peregrinos de Mazovia que caminaban a Santiago sólo en el siglo XIV. La reconstrucción y delimitación de las rutas jacobeanas de Mazovia encuentran dificultades debido a las pocas fuentes de que se dispone y al desarrollo tardío y escaso del culto jacobeano en esta tierra. Las fuentes del año 1380 mencionan peregrinos de Mazovia: Jan Pilik de Sierpc y Pawel de Rodzanów. En sus regiones natales se construyeron parroquias e iglesias dedicadas a Santiago (Słupia), Koziębrowy, Unieck, Imielnica – hoy barrio de Płock).

Gracias a esto nació el camino del norte. Este camino empieza en Varsovia y después sigue por Tarchomin (hoy barrio de Varsovia) con parroquia e iglesia de Santiago el Mayor del siglo XIII, Zakroczym, Czerwińsk nad Wisłą (monumento románico bien conservado), Wyszogród, Płock (iglesia de la Edad Media dedicada a Santiago en el barrio de Imielnica). Tras la región de Mazovia el itinerario sigue por el barrio de Włocławek: Szpetal Dolny (este nombre procede del hospital medieval cisterciense), Włocławek, Siniarzewo (parroquia e iglesia de Santiago del siglo XIV), Kruszwica, Mogilno hasta Gniezno. En Gniezno se une con el Camino Polaco e Itinerario de Piast (Szlak Piastowski). En el futuro es posible la unión al Camino de Mazovia, itinerario de Radzanów que atraviesa Unieck, Koziębrowy, Słupia (variante Sierpc–Słupia) hasta Płock.

La concepción de la ruta alternativa en el sur nació sobre la base de itinerarios ya existentes. Se trata de itinerarios de peregrinaciones desde Varsovia a los santuarios de Nuestra Señora de Niepokalanów, Częstochowa. Los puntos más importantes son: Rokitno (iglesia de Santiago del siglo XIV), Błonie, Kaski, Niepokalanów, Szymanów, Guzów, Miedniewice, Puszcza Mariańska, Skierniewice. Después vienen dos variantes: primero a través Stara Rawa, Krzemienica (iglesia de Santiago), Inowłódz, Piotrków Trybunalski, después hay que tomar la dirección de la ruta proyectada de Dąbrowa Zielona, por Częstochowa, hasta Góra Świętej Anny. El segundo pasa por Głowno, Leźnica Wielka, Wielenin, Wrząca Wielka, Rzgów, Sokolniki hasta Gniezno. Se han iniciado los trabajos para delimitar la ruta del norte, utilizando las informaciones conservadas en las fuentes acerca de los peregrinos en estas tierras, la presencia de iglesias de Santiago Apóstol el Mayor, la riqueza natural del territorio (territorio denominado “Natura 2000” – valle del Vístula central), y también a poca distancia del ya existente Camino Polaco.

Jerzy Grzegorz Kazimierzczak, dr

Regina Madej-Janiszek, mgr

Kamila Paślawska, mgr

Beata Skwierczyńska-Mizerska, mgr

Bractwo św. Jakuba Ap. w Więclawicach Starych, filia warszawska w organizacji Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce” Oddział Warszawski w organizacji

Literatura

- Antkowiak D., *Obiekty i ciekawostki przyrodnicze – szlaki chopinowskie*, [w:] „Barbakan”, 2008, nr 41, s. 25–29.
- Bochenek R.H., *Twierdza Modlin*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2003.
- Dębski K., *Bazylika Czerwińska. Przewodnik*. Towarzystwo Naukowe Płockie Oddział w Wyszogrodzie, 1988.
- Galicka I., Sygietyńska H., *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. X, Woj. Warszawskie, powiat pruszkowski, Warszawa 1970.
- Galicka I., Sygietyńska H., *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. X, Woj. Warszawskie, powiat grodzisko-mazowiecki, Warszawa 1967, s. 12–13.
- Hertz L., *Mazowsze*, „Wiedza i Życie”, Warszawa 1985.
- Karwasieńska J., *Proces polsko-krzyżacki w Warszawie przed sześciuset laty (1339)*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1946.
- Kierylowicz R., *Sanktuaria i kościoły na szlaku Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Metropolitalnej*, Warszawa 1995.
- Kościoły Archidiecezji Warszawskiej. Dekanaty pozawarszawskie*, t. 1, Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Warszawa [2006].
- Mruk W., *Itinerarium de Brugis i opisane w nim szlaki przebiegające przez Polskę*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 47–52.
- Potkowski E., *Ślady kultu św. Jakuba w piśmiennictwie: przykład wczesnych druków w Polsce* [w:] Knapieński R., *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 235–240.
- Samsonowicz H., *Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce*, [w:] Knapieński R., *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 125–129.
- Wilka M., *Pielgrzymim szlakiem z Mazowsza do Composteli*, [w:] H. Manikowska, H. Zaremska (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 165–169.
- Wyrwa A. M., *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do grobu św. Jakuba Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 27–44.
- Z dawna Polski tyś królową*, Siostry Niepokalanki, Szymanów 1999
- Zalewski W., *Sanktuaria Polskie*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1988.
- Zawadzka-Antosik B., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obudowie kamiennej w Grzebsku, pow. Mława*, „Wiadomości Archeologiczne”, 38, z. 3–4, s. 461–492.